

УДК 930(477)»1929/1947»: 929 М. Ковальський

Олександр Мельник

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ М. КОВАЛЬСЬКОГО: ДИТЯЧІ ТА ЮНАЦЬКІ РОКИ (1929–1947)

У статті проведено аналіз початкового етапу біографії відомого історика, заслуженого діяча науки і техніки України Миколи Павловича Ковальського (1929–2006). Увагу зацентровано на роках його навчання в освітніх закладах м. Острога другої половини 1930-х – першої половини 1940-х рр. Розкрито значення родинного, соціокультурного та інших факторів у становленні особистості майбутнього науковця.

Ключові слова: М. Ковальський, Острог, школа, учень, історія.

Вивчення діяльності відомих діячів, чому присвячені біографістика та просопографія, передбачає розкриття основних рис характеру, визначення пріоритетних напрямів діяльності і т. д. Це можливо зробити, аналізуючи початковий період життєвого шляху особистості, коли під впливом певних умов відбувається їх становлення. У біографії знаного науковця, доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Миколи Павловича Ковальського (1929–2006) цей період припав на важкі 1930–1940-ві роки. Українські землі, зокрема Волинь, тоді почергово перебували під владою трьох окупаційних режимів, що наклало свій відбиток на формування майбутнього вченого. Важливими були чинники родинного та соціокультурного характеру, які сприяли входженню його до середовища місцевої інтелігенції, зацікавленню інтелектуальною працею та минулим рідного міста.

Початковий етап життєдіяльності М. Ковальського ще не ставав предметом окремого дослідження. Побіжні характеристики дитячих та юнацьких років історика зустрічаємо переважно в загальних біографічних статтях. У публікаціях А. та В. Атаманенків [18; 19; 20] наведено варті уваги фактичні дані. Стаття О. Удода [67] містить відомості про родинне та соціокультурне середовища, у яких відбулося формування діяча. У праці Ю. Мищика [61] подано цікаві факти біографії М. Ковальського періоду Другої світової війни. В. Яремчук у статті про студентські роки останнього акцентує увагу на витоках його історичних зацікавлень [71].

Народився Микола Павлович Ковальський 19 березня 1929 р. у багатому історією українському місті Острозі, тоді Здолбунівського повіту Волинського воєводства в сім'ї вчителів, у якій був єдиним сином [16, арк. 2]. Дитинство М. Ковальського проходило переважно в Острозі, де здобув середню освіту. За деякими даними відомо, що перший рік життя він, імовірно, проживав із матір'ю у с. Верхові, неподалік Острога, де вона до 1930 р. працювала вчителькою [45, с. 369]. Це викликало твердження, що М. Ковальський народився у Верхові [19, с. 179; 20, с. 242; 21, с. 212; 56, с. 3; 57, с. 2; 70, с. 203]. За матеріалами метрики перевірити його неможливо, бо вона знищена під час війни. Проте в домашньому архіві вченого зберігається посвідка з Острозького Богоявленського собору за 3 серпня 1943 р., у якій на підставі парафіяльної книги стверджувалось, що М. Ковальський народився 19 березня 1929 р. саме в Острозі [35, арк. 1]. Сам Микола Павлович вказував на це в автобіографіях [16, арк. 2; 17, арк. 114; 33, арк. 3], інтерв'ю [65, с. 3; 66, с. 4] та листах [39, с. 555] різного часу.

Походив він з інтелігентної родини. По батьковій лінії його дід, Микола Григорович Ковальський, наприкінці XIX ст. був священником у селах Баїв [26, арк. 116зв.-155] і Забороль Луцького повіту, а в 1900 р. разом із сім'єю переведений у с. Бісовку Ляховецької волості Острозького повіту [69, арк. 37-38зв.]. По лінії матері дід Олександр Васильович Кікець (1860 – 1919) завідував двокласним училищем у Шепетівці, був кореспондентом кількох наукових товариств, захоплювався астрономією [67, с. 29-30]. Для своїх дітей, які навчалися в середніх навчальних закладах Острога, на початку XX ст. побудував дім, що в основному зберігся до наших днів [48, с. 127]. Ще на початку 2000-х років Микола Павлович писав у листах, що мешкає у «своєму дідівському-батьківському будинку» [32, арк. 1].

Батьки також отримали непогану освіту: батько, Павло Миколайович (1887–1967), закінчив юридичний факультет університету Св. Володимира, у варшавському музеї «Захента» пройшов мистецькі курси, певний час викладав шкільні уроки ручної праці та малювання [45, с. 363–365; 67, с. 29–30]. Мати, Лідія Олександрівна (1895–1983), 1915 р. здобула звання домашньої вчительки з математики і вчителювала аж до 1961 р., зокрема, у Шепетівці, Ілляшівці, Цуркові, Верхові, Вишнівці й Острозі [45, с. 367–371]. За прикладом матері Микола Ковальський уже в дитячі роки мав бажання стати педагогом. Лідія Олександрівна справила на нього, за його ж спогадами, значний вплив ще й «у свідомому безальтернативному виборі професії» [44, с.21].

З-поміж родичів з особливим пієтетом Микола Павлович ставився до свого дядька Миколи Миколайовича Ковальського (1885–1944). Проте вільно розповідати про нього міг лише з 1990-х років, а 1999 р. у варшавському часописі опублікував статтю, де відтворив його життєвий шлях [42]. Отримавши початкову освіту в Острозькій чоловічій гімназії і юридичну в університеті Св. Володимира, М. М. Ковальський проводив активну громадсько-політичну діяльність. Став членом РУП, ТУП, УСДРП [42, с. 95]. З 1917 р. був обраний членом Української Центральної Ради, керував відділом контролю. Протягом 1918–1920 рр. очолював департамент державного контролю Директорії УНР. З 1921 р. перебував на еміграції в Польщі, головував в Українському центральному комітеті у Варшаві, що опікувався емігрантами з УНР [64, с. 387]. У спогадах племінника М. М. Ковальський «залишився розсудливим, спокійним, врівноваженим чоловіком», який «кожного літа, включно і в 1939 р. перед самим вибухом Другої світової війни приїжджав на відпочинок з Варшави в нашу оселю в м. Острог» [42, с. 95].

Через молодшу сестру матері Марію Кікець (1910–1996), яка була заміжня спочатку з Миколою Миколайовичем, а після його загибелі взяла шлюб із Левом Юстиновичем Биковським (1895–1992), Ковальські мали родинний зв'язок із цим видатним бібліографом, книгознавцем, співзасновником Української Вільної Академії Наук [24; 25; 53]. Знаючи ці факти, до 1991 р. історик змушений був вказувати, що родичів за кордоном не має [36, арк.1; 37, арк.1]. Уже в роки незалежності України він написав про Л. Биковського статтю, у якій дав оцінку напрацювань останнього в галузі бібліотекознавства та книгознавства [53].

Як бачимо, виховання М. Ковальського відбувалося в інтелігентній сім'ї, тому перші кроки для входження до високого інтелектуального середовища майбутній учений зробив ще в родинному оточенні. Освіту він почав здобувати в семикласній початковій школі Нового Вишнівця Кременецького повіту у зв'язку з тим, що через політику польської влади з серпня 1933 р. вчителькою сюди була переведена його мати, Лідія Олександрівна. «З метою повернення до Острога, – згадував пізніше історик, – вона неодноразово зверталася до польських властей і щоразу одержувала негативну відповідь, хоч вакансії на Острожчині були. Причиною цього була відмова подружжя прийняти католицьку віру і те, що їхні родичі перебували на території більшовицької Росії й України» [45, с. 369]. У Новому Вишнівці Микола закінчив перший клас, отримавши 1936 р. шкільний сертифікат і переведення до другого [12, арк.1].

Із того ж року він продовжив навчання в Острозі. У 1937 р. закінчив другий клас місцевої початкової семикласної школи ім. Казимира Великого. У польський період це єдиний клас, у якому вивчалась українська мова [13, арк.1]. «За працьовитість, зразкову поведінку і дуже хороші успіхи у навчанні» Миколу нагородили похвальним дипломом [11, арк.1].

Два наступні роки він ходив до Острозької повшешної школи. За цей час, мабуть, через слабке здоров'я, пропустив 68 навчальних днів, тому в 1938 р. був звільнений від фізкультури (тілесних вправ). З інших же предметів 1937–1938 навчального року здібний учень показав непогані результати: разом із дуже хорошою поведінкою отримав «дуже добре» з релігії, польської мови, географії, арифметики і геометрії, «добре» з малювання, співу і практичних занять («zająćia praktyczne») [14, арк.1]. Наступного року за четвертий клас зумів на «дуже добре» здати співу та релігію, а польську мову на «добре» [15, арк.1].

Уже в дитячі роки М. Ковальський проявляв особливе зацікавлення до соціальних та гуманітарних наук, зокрема й до історичного напрямку. У 1995 р., відповідаючи на питання анкети викладача кафедри історіографії та джерелознавства Дніпропетровського державного університету Є. Чернова, він підкреслював, що зацікавлення історією під впливом різних чинників у нього почали формуватися ще в довоєнний час. Вказував, що батьки при цьому не відіграли ніякого впливу, хоч з іншого боку, визнавав роль матері, яка була прикладом вчительки: «... у мене був її культ – Лідії Олександрівни, яку й дотепер багато пам'ятають в Острозі як чуйну, добру, справді Маму, високої кваліфікації вчительку, яка пропрацювала у школі з 1914

до 1961-го року. Мені дуже хотілося стати вчителем. Мої дитячі ігри також були у вчителя» [44, с. 21]. У ранні шкільні роки юнак сам читав трилогію Г. Сенкевича, слухав твори М. Гоголя, у тому числі «Тараса Бульбу», цікавився довідковими виданнями з історії [44, с. 21]. Тут варто додати, що в домі Ковальських містилась власна бібліотека. А. Зав'ялов писав, що на початку 1950-х рр. одна з кімнат будинку була повністю заставлена шафами, на яких стояли книги, оправлені давніми палітурками [40, с. 30].

Окрім читання книг, Миколу захоплював середньовічний Острог, експонати місцевого краєзнавчого музею, який часто відвідував [44, с. 21]. Тому важливий вплив на вибір життєвого та професійного шляху М. Ковальського мало не лише родинне середовище, але й сама історична атмосфера місця його дитинства і юності. Пам'ятки сивої давнини – середньовічні вежі й оборонні споруди, культові будівлі та музейні реліквії, легенди про давні події та свідчення про знаменитих князів Острозьких, пам'ять про «Волинські Афіни» – слов'яно-греко-латинську Академію – усе це сприяло виникненню в нього дуже раннього зацікавлення історією [67, с. 30].

Будучи ще зовсім малим хлопчиком-школярем, у 1937-1938 рр. М. Ковальський почав укладати з газет та енциклопедичних праць систематичні хронологічні таблиці політичних діячів і глав держав, зокрема президентів країн Південної Америки. Пізніше, у 1940-их рр., ці дані коректувалися та розширювалися. Було сформовано хронологію державно-політичного розвитку окремих країн світу в різні історичні періоди: Стародавнього Сходу, античності, Середніх віків, Нового часу та сучасності. Відомості доповнено періодами правління фараонів, королів, імператорів, президентів та прем'єр-міністрів. Із цією метою молодий історик опрацьовував різноманітні довідники, енциклопедії, монографії, загальні монументальні курси всесвітньої історії О. Єгера та А. – Л. Шльоцера. Найбільше інформації почерпнув із «Великої енциклопедії», виданої товариством «Просвіта» С. Єжакова, яка була в домашній бібліотеці. Користувався тодішньою польською періодикою (зокрема, газетою «День добрий», яку до війни передплачував батько). «Складання цих таблиць... були своєрідним хобі юного історика» [44, с. 21-22].

Цікаво, що інтерес до такої роботи він не втратив і в пізніші роки. Свідченням цьому – папка «Всесвітня політична історія 40 – 50-х рр. ХХ ст.», що зберігається в домашньому архіві науковця. Вирізки статей про політичних, державних діячів українською, польською, російською мовами, поділені в ній на окремі рубрики по країнах [34]. У 1978 і 1980 рр. М. Ковальський разом із Ю. Мициком, який у дитинстві теж складав подібні таблиці, видали свої напрацювання брошурою з трьох частин у якості посібника для вивчення хронології країн світу [59; 60; 68].

Після встановлення на Волині у вересні 1939 р. радянської влади Микола знову ходив до четвертого класу тепер неповної середньої школи №6. За рік показав відмінні результати з усіх предметів (у тому числі викладалися історія, українська мова та література), тому у підсумку був нагороджений грамотою [5, арк.1]. Надалі юнак продовжив навчатися в Острозькій середній школі №1. Незважаючи на те, що довелося пропустити аж 382 уроки, причиною чому могло стати погане здоров'я, рішення педради наприкінці року було недвозначним: «Переведено до наступного шостого класу. Ударник» [6, арк.1].

У 1990-2000-х роках М. Ковальський написав серію нарисів про острозьких освітян, згадуючи й про останній довоєнний випуск Острозької середньої школи №1 та її вчителів: «Директором школи був Григорій Васильович Краснокутський (раніше його попередником був вчитель Андрійченко), завучем (завпедом) – Семен Бронштейн. Учителями математики – Євтропій Анисимов і острожанин Модест Шумбарський, фізики – Фердинанд Шнайдер, учителем німецької мови, а раніше – латинської – Матвій Якимович (якого учні прозивали «Катиліною»), географії – авторитетний методист Василь Іванович Григорович (1881 – 1971)... Найулюбленішим учителем учнів був Рафаель Шкляр, якого учні з симпатією називали «батько Шкляр»» [52, с. 5].

Формування світогляду М. Ковальського припало на період стрімких суспільно-політичних змін, кризи української державності і насадження власних порядків іноземними владними режимами. Це позначилося на навчальному процесі. Ольга Руй, мешканка Острога 1926 року народження, згадувала про цей час: «За роки своєї юності ми так багато пережили. Народились в капіталістичній Польщі в російських та українських сім'ях, де розмовляли рідною мовою, а навчались державною польською. Нас переконували, що наша батьківщина – Польща, що найкращий соціальний устрій – капіталізм, навчали християнської моралі, релігії. І тут вересневого ранку 1939 року все змінилось. Ми дізналися, що найкращий державний устрій – соціалізм, релігія – опіум для народу, а наша батьківщина – СРСР. У другій половині 1941 року виявилось, що навчатися нам взагалі не треба, що ми, слов'яни, – нижча раса, й існуємо лише для того, щоб

бути рабами німецького народу, що єврейська нація взагалі не має права на життя, що найкращий устрій – фашизм. Наші юні душі були травмовані жорстокістю окупантів» [30, с. 82].

Із захопленням гітлерівськими військами Острога в кінці червня 1941 р. навчання в школах міста припинилося, тому Миколі доводилося займатися самоосвітою вдома [17, арк.114 зв.]. За ініціативою місцевої педагогічної інтелігенції, насамперед Миколи Габіта й Афіногена Павлюка, у вересні 1941 р. було відкрито два середні освітні заклади: державну гімназію і учительську семінарію в приміщеннях колишньої острозької семінарії, де тепер розміщений Національний університет «Острозька академія» [50, с. 319].

Один із цих начальних закладів, а саме державну гімназію, М. Ковальський відвідував у перші місяці німецької окупації. Тому 30 листопада 1941 р. отримав «семестральне свідоцтво» з оцінками «дуже добре» і «добре» [10, арк.1]. Влітку наступного року перед спеціальною комісією в Острозі він уже здав іспити за шостий клас, здобувши майже з усіх предметів найвищі оцінки. Цікаво відзначити, що в цей навчальний рік, поряд із всесвітньою історією та загальною географією, викладалися історія України та географія України, українська мова та література, тобто навчання мало більш українознавче спрямування [9, арк.1]. Після закриття окупаційною владою державної гімназії та учительської семінарії в Острозі залишилася працювати лише народна семирічна школа [1, с.179]. Останній її клас юнак закінчив у червні 1943 р. У свідоцтві, підписаному завідуючим школою М. Габітом, з усіх дисциплін були тільки найкращі оцінки [8, арк.1].

Для того, щоб мати засоби для проживання, чотирнадцятирічному хлопцеві потрібно було працювати. Про це свідчать «Апровізаційні картки» на продовольчі товари за травень-серпень 1943 р. [2, арк.1] та січень-квітень 1944 р. [31, арк.1]. Як і повсюди, в Острозі доводилося стикатися з жорстоким відношенням окупаційної влади: нелюдське поводження з полоненими, розстріли євреїв, численні облави. Під час одного з нечастих показів німецьких пропагандистських фільмів солдати в кінці сеансу почали примусово забирати молодь для вивозу на роботи в Німеччину [30, с. 57]. Один із випадків М. Ковальський згадував навіть у старші роки, розповідаючи, що мало не загинув від рук якогось гітлерівця [61, с. 7; 62; 63].

Після звільнення Острога від німецьких військ у лютому 1944 р. він почав навчатися у восьмому класі школи №1, яку закінчив через два роки [17, арк.114 зв.]. Цей період пов'язаний із післявоєнними труднощами, зокрема й у навчальному процесі. З юнацьких спогадів історика видно, що навчання в лютому-травні 1944 р. відбувалось у пристосованих приміщеннях. Лише 22 травня учні перейшли у приміщення своєї школи, де працювала до революції відома в регіоні та за його межами чоловіча гімназія. Не було шкільних зошитів та чорнил і доводилося виготовляти самотужки із рослин. Не вистачало відповідної дидактичної наочності, навчальної літератури [47, с. 3].

Перешкодою у навчанні для майбутнього науковця знову стало погане здоров'я. Так, у «Картці про успішність, поведінку та відвідування школи учня X класу Острожської середньої школи №1 Ковальського Миколи Павловича» зазначено, що за три перші чверті 1945-1946 навчального року він пропустив 191 урок. Попри це, з багатьох предметів (історії, української літератури, фізики, астрономії, хімії, німецької мови, а також за поведінку) у картці виставлені високі оцінки [7, арк.1]. Такий результат підтверджувався й атестатом зрілості, виданим здібному учневі 23 січня 1947 р., адже на підсумкових іспитах він продемонстрував відмінні знання з усіх предметів. За успіхи в навчанні його нагороджено золотою медаллю [3, арк.1]. Про це ще в липні 1946 р. на сторінках місцевої газети повідомлялося публікацією вчителя І. Борковського [23, с. 2].

У характеристиці М. Ковальського, підписаній директором школи О. Гарттрамфом, відзначено його участь у позакласних формах роботи. Довідуємося, наприклад, що він «був членом географічного, історичного і математичного гуртків, на зборах яких робив докладні доповіді на доручені йому теми, а також допомагав учителям у виготовленні наочного саморобного приладдя і взагалі при виконанні доручених йому завдань виявляв велику старанність і акуратність» [38, арк.1].

Із біографічних нарисів про педагогів острозьких шкіл, які Микола Павлович в останній період життя опублікував у збірниках і пресі, видно, що таким успіхам він завдячував когорті професійних педагогів: «Острозькій молоді, школярам у довоєнні і перші повоєнні роки надзвичайно пощастило, бо вони мали змогу слухати і відвідувати уроки непересічних учителів, справді інтелігентних і фанатично відданих своїй справі педагогів, випускників провідних університетів. Це, зокрема, Олександр Кoberник, Прокіп Соколянський, Іван Вовченко, Анатолій

Шатровський та ін. Їм був притаманний високий професіоналізм, ерудиція, великий досвід» [41, с. 345].

Із великою вдячністю М. Ковальський писав про вчителів історії Йосипа Новицького, Анастасію Марусину (Горлову), Прокопа Соколянського, які зуміли розвинути зацікавлення здібного учня до історії [44, с. 21].

Неабиякий вплив на майбутнього вченого мав у цьому плані Йосип Новицький [44, с. 21], археолог, краєзнавець, директор Острозького краєзнавчого музею, людина твердих антикомуністичних переконань [22]. Ще до війни, під час навчання Миколи в СШ №1 1940-1941 рр., Й. Новицький працював там учителем [52, с. 5]. У післявоєнні 1944-1946 рр. він викладав зацікавленому юнакові приватні уроки англійської мови [44, с. 21-22]. Але їхні бесіди стосувалися також питань краєзнавства. М. Ковальський пригадував, що в розмовах із ним Й. Новицький із великою повагою, навіть пієтетом висловлювався про дослідника Острога С. Кардашевича [49, с. 3].

Крім навчання, у шкільні роки Микола цікавився художньою самодіяльністю. Навчаючись у 8-9 класах Острозької середньої школи №1, брав участь у літературно-драматичному гуртку, організованому викладачем російської мови та літератури Тетяною Папашикою. До участі долучалися також його однокласники Віра Кіх, Володимир Яковець, Ліда Руцька, Тамара Жигадло та інші. Всі «мали реквізити відповідно певних історичних епох, зокрема при постановках окремих новел А. Чехова». У домашньому архіві М. Ковальського зберігалося декілька фотографій, на яких він разом з учнями свого класу, одягнені в український національний одяг, грали біля будинку школи сценки з різних творів М. Гоголя [46, с. 3]. «Ці літературно-драматичні вечори відбувалися поза шкільними приміщеннями, які сприяли популяризації серед острожан творів красного письменства, сприяли придбанню дітьми навичок виступів на сцені і вивчення напам'ять художніх творів» [54, с. 4].

Серед педагогів неісторичного профілю саме Т. Папашика в його свідомості пов'язувалася з образом «справжньої вчительки», «талановитої, ерудованої і високо інтелігентної». «Її уроки, – писав історик, – завжди були подією у житті класу, авторитет був безперечним, ставав зразком для наслідування. Учні навчалися писати літературні твори, їм диктували такі важкі і складні тексти з класичних літературних творів, що потім вони завжди відзначались великою грамотністю, знаннями з орфографії, морфології, синтаксису» [46, с. 3].

Варто відзначити, що після закінчення школи М. Ковальський планував продовжувати вивчення іноземної філології. У 1946 р. він був зарахований на перший курс факультету західних мов і літератури Львівського державного університету імені І. Франка. Але до навчання не приступив через скрутне матеріальне становище та здоров'я. Юнак продовжив навчатися в Острозі на третьому курсі педагогічного училища [47, с.3]. Цей аспект детальніше висвітлюється в окремій публікації автора [58].

У 1945-1946 рр. училище відроджувалося після років окупації і тільки досягнуло довоєнного рівня за кількістю випускників [55, с. 2]. У ньому працював колектив професійних педагогів, із сімнадцяти викладачів якого п'ятнадцять були безпартійними. Серед них – працівники з великим досвідом роботи, зокрема, завуч, викладач української літератури М. Білодід, викладач географії В. Григорович, математики – О. Коберник, російської мови – А. Новосадська, природи – Ф. Панасюк та інші [29, арк. 20-21].

Курси, які викладалися в училищі, спрямовувалися на підготовку вчителя початкових класів. Читали переважно не лише самі предмети, а й методика їх викладання, наприклад, «Українська мова і методика української мови», «Історія і методика історії», а також нові предмети: педагогіка та психологія [4, арк. 1].

Ґрунтовному вивченню деяких предметів (української мови та літератури, історії, природознавства, педагогіки та психології) перешкоджала відсутність підручників. З історії, наприклад, доводилося писати конспекти тільки з розповідей викладачів, хоча на третьому курсі була можливість користуватися допоміжною літературою [29, арк. 7-10].

Викладав історію Прокіп Соколянський, уродженець Дніпропетровщини, який вчився у Дніпропетровському університеті, а після масових репресій, перевівся на історичний факультет Одеського університету, закінчивши навчання перед Другою світовою війною. З квітня 1946 р. він працював викладачем історії в Острозькому педагогічному училищі [51, с. 397-400]. У спогадах М. Ковальського П. Соколянський поставав як педагог, діяльності якого була притаманна

постійна концентрація уваги на краєзнавчому напрямку, тісно поєднаному з історією місцевого краю та експонатами Острозького краєзнавчого музею [43, с. 4].

Важливим у навчальному процесі було проходження студентами училища педагогічної практики. У 1947 р. третьокурсники, зокрема й М. Ковальський, безперервну практику проходили в районах Рівненської і Кам'янець-Подільської областей. Відбувалася вона протягом двох тижнів: з 1 по 15 березня 1947 р. [29, арк. 11].

Усі чверті М. Ковальський навчався фактично на відмінно [28, арк. 21зв.]. Тому на підсумкових екзаменах він був одним із чотирьох слухачів, які здобули п'ятірки з усіх предметів. Рішенням Екзаменаційної Комісії педучилища від 25 червня 1947 р. йому присвоїли звання вчителя початкової школи [4, арк.1; 27, арк. 22]. У подальші роки розвиток зацікавлень майбутнього вченого продовжувався на історичному факультеті Львівського державного університету імені І. Франка, але це вже окремий період становлення його особистості.

Як бачимо, дитинство та юність Миколи Ковальського припали на складний період 1930-1940-х рр., пов'язаний із непростими суспільно-політичними та військовими колізіями, що залишили свій слід і на його долі. Саме тоді, навчаючись у шкільних закладах Нового Вишнівця й Острога, він здобув початкову освіту. Становлення особистості М. Ковальського відбувалося під впливом різних факторів: родинного середовища, спілкування з представниками місцевої інтелігенції, історичної атмосфери самого Острога. Таким чином, визначилися його основні життєві орієнтири, зокрема: прагнення до інтелектуальної діяльності та зацікавлення історією рідного міста і краю, які знайшли розвиток у подальші роки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонюк Ф. Стан освіти в Острозі під час німецької окупації / Ф. Антонюк // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2010. – Вип. 4. – С. 178–179.
2. Архів Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького (далі – Архів ДНІМ ім. Д. І. Яворницького), апровізаційна картка № 925 на місяці V-VI-VII-VIII 1943. Ковальський Микола Пав., 1 арк.
3. Архів ДНІМ ім. Д. І. Яворницького, атестат зрілості, [виданий учневі Острозької середньої школи №1 Ковальському Миколі Павловичу]. Видано 23 січня 1947 р., 1 арк.
4. Архів ДНІМ ім. Д. І. Яворницького, атестат, [вручений учневі Острозького педагогічного училища Ковальському Миколі Павловичу]. Видано 27 серпня 1947 р., 1 арк.
5. Архів ДНІМ ім. Д. І. Яворницького, картка про успішність, поведінку та відвідування учня IV класу 1939-1940 навч. рік. Ковальський Микола Павлович. Неповна середня школа № 6 м. Острог, 1 арк.
6. Архів ДНІМ ім. Д. І. Яворницького, картка про успішність, поведінку та відвідування учня V-а класу 1940-1941 навч. рік Ковальського Миколи Павловича. Острозька школа № 1, 1 арк.
7. Архів ДНІМ ім. Д. І. Яворницького, картка про успішність, поведінку та відвідування школи учня X класу Острозької середньої школи №1 Ковальського Миколи Павловича. 1945-1946 навчальний рік, 1 арк.
8. Архів ДНІМ ім. Д. І. Яворницького, свідоцтво №12 [Ковальського Миколи про закінчення Народньої IV-«г» класової Школи в Острозі], 30 червня 1943 р., 1 арк.
9. Архів ДНІМ ім. Д. І. Яворницького, свідоцтво шкільного відділу гебітскомісаріату в Здолбунові [видане] Ковальському Миколі. 10 липня 1942 р., 1 арк.
10. Архів ДНІМ ім. Д. І. Яворницького, семестральне свідоцтво №15 [Ковальського Миколи про закінчення Державної гімназії в Острозі], 30 листопада 1941 р., 1 арк.
11. Архів ДНІМ ім. Д. І. Яворницького, dyplom pochwalny. Kowalski Mikolaj. 21 czerwca 1937 r., 1 арк.
12. Архів ДНІМ ім. Д. І. Яворницького, siedmio-klasowa Publiczna Szkoła Powszechna. Zaswiadczenie szkolne. Rok szkolny 1935-1936, 1 арк.
13. Архів ДНІМ ім. Д. І. Яворницького, swiadectwo szkolne №46. Kowalski Mikolaj. Rok szkolny 1936-1937. 21 czerwca 1937 r., 1 арк.
14. Архів ДНІМ ім. Д. І. Яворницького, swiadectwo szkoły powszechney №024 Kowalski Mikolaj na rok szkolny 1937-1938. 21 czerwca 1938 r., 1 арк.
15. Архів ДНІМ ім. Д. І. Яворницького, swiadectwo szkoły powszechney №033 na rok szkolny 1938-1939. 21 czerwca 1939 r., 1 арк.
16. Архів Дніпропетровського національного університету ім. О. Т. Гончара, особова справа М. П. Ковальського. Почато 26 серпня 1963 р. – закінчено 4 липня 1994 р., 185 арк.
17. Архів Інституту народознавства НАН України, ф.1, оп.3, спр. 47, 278 арк.
18. Атаманенко А. Життєвий і творчий шлях Миколи Павловича Ковальського / А. Атаманенко // Микола Павлович Ковальський: Матеріали до біобібліографії / Ред. І. Пасічник. – Острог, 2002. – С. 7-16.
19. Атаманенко А. Ковальський Микола / А. Атаманенко, В. Атаманенко // Острозька академія XVI – XVII століття. Енциклопедія. – Острог, 2010. – С. 179-181.
20. Атаманенко А. Микола Павлович Ковальський (з нагоди 70-ліття) / А. С. Атаманенко, В. Б. Атаманенко // Український історик. – 1999. – Ч.2 – 4 (141 – 143). – С. 241–255.

21. Болебрух А.Г. Ковальський Микола Павлович (1929 – 2006) / А. Г. Болебрух, М. А. Руднев, С. І. Світленко // Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: Біо-бібліограф. довідник / Голова редкол. проф. М. В.Поляков. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 212-214.
22. Бондарчук Я. Йосиф Новицький (1878 – 1964) / Я.Бондарчук // Острозькі просвітники XVI – XX ст. – Острог, 2000. – С. 193–202.
23. Борковський І. Десятикласники / І. Борковський // Сталінський шлях. – 1946. – 16 липня. – С. 2.
24. Винар Л. У пам'ять Марії Ковальської-Биковської (1910 – 1996) / Л. Винар // Український історик. – 1997. – № 1-4 (132-135). – С. 330-334.
25. Герасимова Г. Биковський Лев Юстинович / Г. П. Герасимова, Н. В. Казакова // Енциклопедія сучасної України. – Т. 2. – К., 2003. – С. 599-600.
26. Державний архів Волинської області, ф. 35, оп. 9, спр. 84, 161 арк.
27. Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), ф. Р-500, оп. 5, спр. 2, 34 арк.
28. Держархів Рівненської обл., ф. Р-500, оп. 5, спр. 4, 24 арк.
29. Держархів Рівненської обл., ф. Р-500, оп. 5, спр. 5, 31 арк.
30. Домашній архів Руй Ольги Олександрівни (м. Острог), Комп'ютерний друк «Ольга Олександрівна Руй (Добровольська). Воспоминания, г. Острог, 2000-2002 гг.».
31. Домашній (фамільний) архів родини Ковальських (далі – ДФАРК), Апровізаційна картка № 30 на місяці I-II-III-IV 1944. Ковальський Микола Пав[лович], 1 арк.
32. ДФАРК, лист М. П. Ковальського до Є. П. Галко-Куціль від 20 липня 2003 р., 1 арк.
33. ДФАРК, [особова справа] слух[ача] III курсу Ковальського Миколи Павловича. Порядковий № справи 206. Почато : 14 вересня 1946 р. – Закінчено : 1 липня 1950 р., 5 арк.
34. ДФАРК, папка «Всесвітня політична історія 40 – 50-х рр. XX ст.».
35. ДФАРК, посвідка № 269 Острозького Богоявленського Собору, датована 3 серпня 1943 р., 1 арк.
36. ДФАРК, справка. Ковальський Николай Павлович [командирується в Швейцарию строком на 7 дней. 1986 г.], 1 арк.
37. ДФАРК, справка. Ковальський Николай Павлович [командирується в ПНР строком на 1 месяц. 1980 г.], 1 арк.
38. ДФАРК, характеристика [учня Острозької середньої школи №1 Ковальського Миколи Павловича], Острог, 28. VIII.1946 р., 1 арк.
39. Епістолярні джерела до утворення осередку УІТ в Острозі / [Упорядники – А. та В. Атаманенки] // Осягнення історії. Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог; Нью-Йорк, 1999. – С. 554–577.
40. Зав'ялов А. Николай Павлович Ковальський: педагог, исследователь, патриот / А. Завялов // Осягнення історії. Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог – Нью-Йорк, 1999. – С. 29–33.
41. Ковальський М. Василь Григорович (1881 – 1971) / М. Ковальський // Острозькі просвітники XVI – XX ст. – Острог, 2000. – С. 345–351.
42. Ковальський М. Вірний син України. До 55-річчя (1944 – 1999) трагічної загибелі діяча УНР і голови УЦК Миколи Ковальського (1885 – 1944) / М. Ковальський // Український альманах. – Варшава, 1999. – С. 94–101.
43. Ковальський М. З когорти освітян / М. Ковальський // Життя і слово. – 2000. – 24 червня. – С. 4.
44. Ковальський М. Історик і історіографія / М. П. Ковальський // Дніпропетровський історико-археологічний збірник / Ред. кол. : С. Абросимова, О. Журба та ін. – Вип. 1 : На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 13–27.
45. Ковальський М. Лідія Кікець-Ковальська (1895 – 1983) / М. Ковальський // Острозькі просвітники XVI – XX ст. – Острог, 2000. – С. 364-374.
46. Ковальський М. Нам була відкрита в Острозі дорога до знань / М. Ковальський // Життя і слово. – 1996. – 3 липня. – С. 3.
47. Ковальський М. Нам була відкрита в Острозі дорога до знань / М. Ковальський // Життя і слово. – 1996. – 24 липня. – С. 3.
48. Ковальський М. Освітянин Олександр Васильович Кікець (1860 – 1919) / М. П. Ковальський // Вісник Технологічного університету Поділля. – Хмельницький, 2001. – Вип. 2 : Соціально-гуманітарні, психолого-педагогічні науки. – С. 127–128.
49. Ковальський М. Острозькі краєзнавці. Йосип Новицький і Станіслав Кардашевич / М. Ковальський // Життя і слово. – 1992. – 27 травня. – С. 3.
50. Ковальський М. Олег Заречнюк (р.н. 1923) / М. Ковальський // Острозькі просвітники XVI – XX ст. – Острог, 2000. – С. 316–326.
51. Ковальський М. Прокіп Соколянський (1913 – 1971) / М. Ковальський // Острозькі просвітники XVI – XX ст. – Острог, 2000. – С. 395–411.
52. Ковальський М. Споминаючи довоєнні випуски / М. Ковальський // Життя і слово. – 2004. – 17 січня. – С. 5.
53. Ковальський М. Теоретичні та практичні здобутки в галузях бібліотекознавства та книгознавства видатного українського бібліолога Лева Биковського (1895-1992) / М. П. Ковальський // Наукові записки (Острозька Академія). – Острог, 1997. – Т. 1. – С. 52-56.

54. Ковальський М. Тетяна Олександрівна Папашика / М. Ковальський // Замкова гора. – 2000. – 2 вересня. – С. 4.
55. Козій М. У щасливу путь / М. Козій, М. Білодід // Сталінський шлях. – 1947. – 29 червня. – С. 2.
56. Маєвський І. В полоні науки / І. Маєвський // Життя і слово. – 1996. – 27 січня. – С.3.
57. Маєвський І. Тернистою стежкою науки... / І. Маєвський // Вільне слово. – 1996. – 18 вересня. – №69. – С. 2.
58. Мельник О. Микола Ковальський – студент Острозького педагогічного училища (1946-1947 рр.) / О. Мельник // Матеріали VIII-ї Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. Г. М. Стародубець. – Житомир, 2015. – С. 198-201.
59. Методическая разработка к изучению хронологии / Сост. Н. П. Ковальский, Ю. А. Мыщык. – Днепропетровск : ДГУ, 1978. – 83 с.
60. Методические указания по изучению хронологии зарубежных европейских стран / Сост. Н. П. Ковальский, Ю. А. Мыщык. – Днепропетровск: ДГУ, 1980. – 42 с.
61. Мицик Ю. Микола Ковальський (до 70-річчя з дня народження) / Ю. А. Мицик // Український археографічний щорічник. – К., 1999. – Вип. 3/4 : Нова серія. – Т. 6/7. – С. 6–14.
62. Особистий архів автора, спогади Миколи Богдановича Близняка, записані в м. Острог Рівненської області 6 березня 2013 р.
63. Особистий архів професора В. В.Трофимовича, спогади Миколи Богдановича Близняка, записані 8 лютого 2014 р.
64. Осташко Т. Ковальський Микола Миколайович / Т. С. Осташко // Енциклопедія історії України : У 8 т. / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К., 2007. – Т. 4. – 2007. – С. 387.
65. Пащук І. «Минувшина стукає в скроні...» / І. Пащук // Вільне слово. – 1992. – 1 липня. – №70. – С. 3.
66. Рудик К. А слава знайшла його сама... / К. Рудик // Вільне слово. – 1993. – 3 лютого. – №3. – С. 4.
67. Удод О. Історик: духовність, праця, самовідданість (до 40-річчя наукової діяльності М. П. Ковальського) / О.А.Удод // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. Вип. 1: На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 29-40.
68. Хронология. Методические указания по хронологии всеобщей истории / Сост. Н. П. Ковальский, Ю. А. Мыщык. – Днепропетровск : ДГУ, 1980. – 52 с.
69. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 1335, оп.1, спр.223, 46 арк.
70. Шепель Л. Ковальський Микола Павлович / Л. Шепель // Українські історики ХХ століття : Біобібліографічний довідник / Серія «Українські історики». – К., 2004. – Вип. 2, Ч. 2. – С. 203-204.
71. Яремчук В. Студентські роки М. П. Ковальського / В. Яремчук // Осягнення історії. Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог ; Нью-Йорк, 1999. – С. 18–29.

Стаття надійшла до редколегії 02.02.2016.

Александр Мельник

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ Н. КОВАЛЬСКОГО: ДЕТСКИЕ И ЮНОШЕСКИЕ ГОДЫ (1929–1947).

В статье осуществлен анализ начального этапа биографии известного историка, заслуженного деятеля науки и техники Украины Николая Павловича Ковальского (1929–2006). Внимание акцентировано на годах его учебы в образовательных заведениях Острога второй половины 1930-х – первой половины 1940-х гг. Раскрыто значение семейного, социально-культурного и других факторов в становлении личности будущего ученого.

Ключевые слова: Н. Ковальский, Острог, школа, ученик, история.

Olexandr Melnyk

FORMATION OF THE PERSON OF M. KOVALSKYI: CHILDHOOD AND YOUTH (1929 – 1947)

Study of eminent persons disclosure provides basic traits and determine the main directions of their activities, which are formed in childhood and youth. The formation of the personality of the famous historian, academician of the International Slavic Academy of Sciences M. Kovalskyi (1929 – 2006) was in 1930–1940's. He came from a family of Volyn education and religious and public figures, contributing introduction to intellectual activity. Already in childhood M. Kovalskyi interested in studying the subjects of humanities, especially history. He visited the Ostroh Museum, processed encyclopedia, reading historical fiction. He attained primary education in schools and the New Vyshnivets and Ostroh, where he had the opportunity to be among the local intelligentsia. The article shows that, along with the family, a special contribution to its formation had such teachers as T.Papashyka, A.Marusyna, Y.Novytskyi, P.Sokolianskyi. The combination of these factors influenced the choice of his historical profession.

Key words: M. Kovalskyi, Ostroh, school, student, history.